

Funkcionalna razdioba i rasprostranjenost glagoljske epigrafike jurjevskih crkvi

Franin, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:808753>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Preddiplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti (jednopedmetni)

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Preddiplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti (jednopedmetni)

Funkcionalna razdioba i rasprostranjenost glagoljske epigrafike jurjevskih crkvi

Završni rad

Student/ica:

Nikolina Franin

Mentor/ica:

Dr. sc. Gordana Čupković, izv. prof.

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nikolina Franin**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Funkcionalna razdioba i rasprostranjenost glagoljske epigrafike jurjevskih crkvi** rezultat mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. rujna 2019.

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. GLAGOLJSKA EPIGRAFIKA NAJSTARIJEG DOBA.....	2
3. FUNKCIONALNA RAZDIOBA GLAGOLJSKE EPIGRAFIKE.....	6
4. KULT SVETOG JURJA I GLAGOLJICA	8
5. NATPISI I GRAFITI U CRKVAMA I KAPELICAMA SVETOGA JURJA	12
6. ZAKLJUČAK	25
7. SAŽETAK.....	26
8. LITERATURA.....	28

1. UVOD

U radu se donosi pregled glagoljskih natpisa i grafita zabilježenih u jurjevskim crkvama i kapelicama. Propituje se odnos natpisa i grafita posebno u kontekstu najstarije glagoljske epigrafike te u kontekstu datacije spomenika. Povezivanje kulta svetoga Jurja s glagoljicom nalazimo i u Prvoj hrvatskoj pjesmarici, konkretno u Pismi svetoga Jurja, u kojoj se spominje Solin, no mjesto nastanka joj nije utvrđeno. Rasprostranjenost glagoljskih natpisa i grafita na jurjevskim crkvama može upućivati i na rasprostranjenost glagoljice općenito te time posredno i odgovoriti na pitanja oko mjesta nastanka najstarije hrvatske glagoljične pjesmarice.

Rad je podijeljen na četiri dijela te obuhvaća sljedeće teme: *Glagoljska epigrafika najstarijeg doba*, *Funkcionalna razdioba glagoljske epigrafike*, *Kult sv. Jurja i glagoljica i Natpisi i grafiti u crkvama i kapelicama svetog Jurja*.

U poglavlju *Glagoljska epigrafika najstarijeg doba* dan je prikaz najstarijih glagoljskih epigrafskih spomenika u slavenskom svijetu, a zanimljivost je što se gotovo svaki spomenik isprepliće sa ćirilčnim pismom. Nadalje, u kontekstu je tog poglavlja dan pregled i hrvatskih najpoznatijih spomenika.

Poglavlje pod nazivom *Funkcionalna razdioba glagoljske epigrafike* daje pregled razlike između grafita i natpisa, a ističe i važnost istih. U tom se kontekstu ističe problematika razdiobe i datacije Plominskog natpisa.

U poglavlju *Kult sv. Jurja i glagoljica* ističe se problematika mjesta nastanka *Pisni sv. Jurja* te njena povezanost s legendom o kršćanskome svetcu i slavenskim jurjevskim kultom.

U najopsežnijem su poglavlju pod nazivom *Natpisi i grafiti u crkvama i kapelicama sv. Jurja* izneseni i objašnjeni pojedini grafiti i natpisi koji se tiču crkvi sv. Jurja, a neki su od njih popraćeni i fotografijom kako bi se objasnila problematika pisma u doba u kojem je nastalo.

2. GLAGOLJSKA EPIGRAFIKA NAJSTARIJEG DOBA

U čitavoj je povijesti čovječanstva pisana riječ bila glavno sredstvo komunikacije među ljudima, bila ona pisana na papiru ili pak na kamenu. U tom je kontekstu bitna povijest paleografije, no i filologije pojedinih naroda, a oni se ističu kroz najstarije izraze pismenosti – natpise na kamenu. U svome radu *Glagoljska epigrafika* Branko Fučić tvrdi:

„Epigrafski spomenik je integralni dio neke arhitekture. On s njome živi, ali s njome ne mora nužno i propasti. Kada i propadne arhitektura, kamen s uklesanim natpisom u principu ostaje na mjestu svog postanka kao obezvrijeđeni predmet ili kao spolij u novoj arhitekturi.“

(Fučić 1982: 5)

S obzirom na to, svjedoče natpisi o ranom poznavanju pisma pojedinog naroda, ali i o mogućnosti koordinacije u povijesnom kontekstu zbog datacijskog modusa kojeg najčešće nose sa sobom. Europsko je područje bogato glagoljskim epigrafskim spomenicima koji sežu još i prije 12. stoljeća. Oni se mogu pronaći najviše na području Bugarske, Makedonije i Hrvatske, ali i Mađarske, Rusije, Ukrajine, Srbije i Kosova. Godine 2010. javnosti je predložena fotografija na čijim su keramičkim ostatcima, kraja Zalavára (Balaton), upisana glagoljska slova, što *онъ* i *іше*, te znak križa koje služi kao sredstvo razdvajanja, a iza njega se prepoznaju tragovi još nekog slova (Žagar 2013: 336). Prema povjesničarima, Zalavarski se fragment može datirati čak u 9. stoljeće, s obzirom na povijesne okolnosti i 866. godinu koja se uzima kao vrijeme kada su Sveta braća prvi put kročila na dvor kneza Kocelja, pa se s obzirom na to, na tom prostoru moglo pisati glagoljicom i kroz prva desetljeća 10. stoljeća, dakle nakon prodora mađarskih plemena. Od najstarijih grafita o kojima je riječ u ovome radu, većina je istih pisana ćirilicom, a tek manji dio glagoljicom.

Bugarski su i makedonski natpisi svi grafiti jer kao poruku nose uglavnom neki privatni sadržaj. Iako je veoma poznat makedonski natpis iz Svetoga Nauma na Ohridskom jezeru, Fučić smatra da se u Bugarskoj može naići na pet glagoljskih epigrafa koji podrijetlo nose istočno od ondašnje Bugarske te iz Preslava koja je bila tadašnja prijestolnica. Ta je činjenica utjecala i na istraživanja provedena u 19. i 20. stoljeću jer se dotad prijestoljem glagoljske epigrafske kulture pripisivalo prvenstveno Makedoniji, najviše zbog Klimentove *Ohridske književne škole* pošto se dosta kanonskih glagoljičkih spomenika povezuje upravo s tim prostorom (*Assemanijevo evanđelje, Zografsko evanđelje, Makedonski listići i dr.*). Početkom se 20. stoljeća mijenja slika, te će sve do danas prijestolje najstarije glagoljske epigrafike ostati upravo Bugarska, odnosno Preslav kao nekadašnja prijestolnica. U kontekstu je ovoga rada veoma bitno spomenuti tri

glagoljska spomenika, odnosno natpisa pronađena u suhoj žbuci i sa nekoliko razbacanih slova. Prvi je natpis pronađen 1927. godine i predstavlja tipičnu liturgijsku invokaciju, : „posveti, Gospode Bože...“ (Žagar 2013: 338) , a pronađen je na sjevernom zidu baptisterija uz kojeg stoji uklesan znak križa. Pošto se ovom natpisu procjenjuje datacija krajem 9. stoljeća, izvodi se pretpostavka kako je ovo općenito najstariji glagoljski natpis. Drugi grafit koji je pronađen u preslavskom okružju predstavlja abecedarij, pronađen 1949. godine u crkvenim ruševinama (Žagar 2013: 339). Prema kontekstu nastajanja, ovaj bi se abecedarij dao uklopiti u razdoblje s početka 10. stoljeća pa bi stoga bio stariji od *Münchenskog* i *Pariškog abecedarija*. Gošev je nastanak ovog abecedarija povezao s praksom blagoslova baptisterija koja se provodila još u 8. stoljeću. Kako navodi i Žagar, tada su se latinska i grčka azbuka upisivale na podu, pa se taj čin povezuje i s običajima u Preslavu (Žagar 2013: 339). Funkcija je ovog natpisa, bez sumnje, svečanog tipa i bila je dio liturgijskog čina, a svjedoči o tome kako je glagoljica u to doba bila veoma ugledno pismo. Treći grafit koji se također tiče preslavskog područja pronađen je na zidu baptisterija, a pretpostavlja se kako potječe s početka 10. stoljeća. To je grafit koji se sastoji od tri slova različite veličine, a smisao tih slova nije povezan (M I G). Nedaleko od Preslava pronađena su 1961. godine još dva glagoljska spomenika, u rumunjskom selu Basarab. Na dva su mjesta, potpuno različita, pronađeni natpisi istom rukom na kojima stoji: „ilič“ (Žagar 2013: 339). Svim se ovim glagoljskim spomenicima na području Bugarske dodaje još jedan, pisan na vapnenačkom kamenu, a pronađen 1954. godine blizu sela Car Asen. Kako i navodi Žagar, na tom spomeniku stoje glagoljska slova u ćiriličkom okruženju, a i taj se spomenik datira u 10. stoljeće kao i svi grafiti. Blizu sela Ravna pronađen je također spomenik koji sadrži šest glagoljičkih slova. Zadnjih je desetljeća u Bugarskoj pronađen velik broj spomenika pisanih glagoljicom, no i ćirilicom među koje se isprepliću ćirilična slova, i to prvenstveno amuleti ili magijski tekstovi. Kao jedan od najstarijih glagoljskih grafita navodi se makedonski grafit pronađen u crkvi svetog Arhangela na jugozapadu Bugarske, pronađen na stupu koji se nalazio u crkvi sagrađenoj krajem 9. stoljeća. To je grafit u četiri reda koji bi mogao datirati u 10. stoljeće, a neki navode (primjerice Fučić) kako bi ga trebalo smjestiti najranije u 10. stoljeće. Osim dosada navedenih najstarijih grafita, treba napomenuti kako ih na istom prostoru ima još koji datiraju u 10. ili 11. stoljeće. Naime, u bugarskom selu Krn pronađena su glagoljska slova u natpisu pisanim ćirilicom ili pak grafit u Carigradu koji se nalazi na namještaju od kamena u crkvi svete Sofije datira u 11. stoljeće.

U kontekstu najstarije glagoljske epigrafike neminovno je spomenuti i spomenike nastale u 11. i 12. stoljeću, a najplodnija su područja u tom smislu Novgorod i Kijev. U crkvi

svete Sofije u Novgorodu (sagrađena između 1045. i 1050. godine), Žagar tvrdi kako je dosad pronađeno dvadeset razbacanih glagoljskih natpisa iz druge polovice 11. i početka 12. stoljeća. (Žagar 2013: 344) Dio posljednjih natpisa pronašao je S. Mihejev koji ih je potom i obradio. I u Novgorodu u crkvi manastira svetoga Jurja pronađen je natpis na ćirilici s tri glagoljska slova, a datira iz 12. stoljeća. Također, u novgorodskoj crkvi Blagovijesti Bogorodici pronađen je grafit iz 12. stoljeća. Glagoljska je tradicija na području Novgoroda ostavila veoma čvrsti trag za budući razvoj pisma. Na jednom od tih novgorodskih grafita koji se sastoji od par raštrkanih slova (*d*, *b*) postoji još jedno slovo koje izgleda raštrkano, a vjerojatno je klesar krivo započeo pisanje abecedarija (*a,b,d*). Na drugome grafitu stoji sljedeće: „g(ospod)i sp(a)si me“ (Žagar 2013: 344), a postoji i grafit na kojemu piše: „sp(a)si“ (Žagar 2013: 344) Ta su tri natpisa pronađena ispod žbuke koja je služila za oslikavanje fresaka 1109. godine. Neminovno je još i spomenuti kako se u crkvi nalaze tri mlađa glagoljska grafita. Prvi nosi citat 50. psalma: „pomilui mje b(ož)e /po/ velicêi/milosti tvoei/“ (Žagar 2013: 344), a nalazi se unutar grafita na ćirilici kao i drugi grafit na kojem je glagoljicom ispisana samo riječ: „grešny“ (Žagar 2013: 344) i treći koji se zbog dvolinijskog ustroja ne može dobro rekonstruirati, a Josip Vajs izveo je pretpostavku kako na tom grafitu stoji: „dêdêta dobrъ krotъkъ“ (Žagar 2013: 344). U crkvi u Kijevu u kojoj su pronađeni natpisi na glagoljici također je glagoljici koji su posvećeni Svetoj Sofiji. Na tom su natpisu uočena slova *m* i *k*, a daljna je pretpostavka kako ostala tri slova (*g*, *i*, *p*) označavaju svojevrsnu invokaciju: „g(ospodi) p(omilui)“ (Žagar 2013: 346) nastalu u 11. stoljeću. Iako se posljednjih desetljeća pretpostavljalo kako Srbija ne posjeduje glagoljsku epigrafiku, ipak je krajem prošlog stoljeća; točnije 1981. godine pronađen glagoljski natpis na jednom srednjovjekovnom grobu, na sjeveroistoku Srbije i to na ušću rijeke Pesače u Dunav. S obzirom na to da je sam predmet položen u grob, riječ je ovdje o uzvišenom tipu epigrafa. Na kamenu stoji: „fedorъ“ (Žagar 2013: 346), a posljednje je slovo pisano ćirilicom. Pretpostavlja se kako potječe iz 10. ili 11. stoljeća. Na sjeveroistoku je Srbije pronađen i natpis na kojemu piše: „-sope“ (Žagar 2013: 346). Na Kosovu je pronađen i fragment na kojemu stoji glagoljicom ispisano *šest*.

Ostatci su glagoljske epigrafike na području Hrvatske mnogobrojni, a u 20. stoljeću nakon dva svjetska rata doprinos je otkriću spomenika znatno povećan. U Hrvatskoj su glagoljski spomenici koncentrirani najviše na području sjevernog Jadrana te u Istri, no niti jedan spomenik nije datiran ispod 11. stoljeća. Glagoljski natpisi na kamenu koji se uzimaju kao najstariji jesu: *Plominski natpis*, *Valunska ploča*, *Krčki natpis*, *Bašćanska ploča*, *Senjska ploča*, *Grdoselski ulomak*, *Jurandvorski ulomci*, *Humski grafit* i *Ročki abecedarij*. Kao temeljni i

najvažniji natpis cjelokupne hrvatske glagoljske epigrafike uzima se *Bašćanska ploča* koja je pronađena u bašćanskom polju na otoku Krku, a pretpostavlja se kako potječe iz 1100. godine. Ništa manje važan nije *Plominski natpis* koji prikazuje ili reljef boga Silvana ili sv. Jurja, mučenika iz Kapadocije i zaštitnika križara. Kako navodi i Fučić, mitski „Zeleni Juraj“ koji je predstavnik naših narodnih istupa kao predstavnik proljetnog zelenila, a sveti Juraj u pučkim pjesmama također (Fučić 1982: 12).

3. FUNKCIONALNA RAZDIOBA GLAGOLJSKE EPIGRAFIKE

U paleografiji se imenuje natpisom svaki uklesani zapis, bez obzira kakvu namjenu označuje isti te kakve je kvalitete. S obzirom na to kako se ovaj rad bavi istraživanjem glagoljskih spomenika s obzirom na njihovu funkciju i namjenu, u ovome će se dijelu rada objasniti razlika između grafita i natpisa. U svojem radu posvećenom Branku Fučiću, Niko Kapetanić i Mateo Žagar postavili su temeljnu i jasnu koncepciju natpisa i grafita te su objasnili razliku među njima. Prema njima, natpisi predstavljaju sljedeće:

„Natpise bi obilježavala službenija, važnija ili svečanija namjena (pri čemu se donose za buduće naraštaje važni podaci), položaj im nipošto ne može biti slučajaj (uvijek je to prostor koji privlači pozornost: iznad vrata, blizu oltara...)...“

(Kapetanić, Žagar 2001: 19)

S obzirom na to, slova koja su uklesana na natpisu uvijek su urednija i bolje izvedena jer su natpise uvijek izrađivali majstori koji su stručno poznavali kamen koji obrađuju, no vrlo često slova koja su klesali u kamen nisu poznavali, pa otuda i česte greške u samim natpisima. S vremenom su klesari izvodili sve manje pogrešaka, a tome u prilog ide i pojava ustavne glagoljice sredinom 12. stoljeća.

Osim natpisa, velik je broj istraživanja posvećen i grafitima. Kapetanić i Žagar grafitu su definirali na sljedeći način:

„Grafiti su pak znatno neobaveznijeg sadržaja, demokratičniji, napisani kojegdje, blizu pisarove ruke, a obično i blizu očiju slučajnog čitatelja (nerijetko su i skriveni, teško uočljivi, ali najčešće ondje gdje se ljudi okupljaju – u crkvi): mogu sadržavati samo nečiji potpis (često u obliku: to pisa xy dne..., mēseca...), ili pak kakve kratke aktualije (npr. o tome kad je tko umro i sl.), komentari sadržaja fresaka, zazivi ili kraće molitve i dr.“

(Kapetanić, Žagar 2001: 20)

Prema toj definiciji, bitno je spomenuti kako grafiti mogu sadržavati i ime autora koji je pisao grafit te vrijeme njegova života (zato je takva koncepcija uvelike slična i grafitima-potpisima danas). Uz sve to, grafiti rijetko sadržavaju bitne povijesne podatke.

Više je tehnika koje obuhvaća samo stvaranje grafita. Primjerice, razlikuju se grafiti nastali paranjem na mekoj površini (to bi se u prvom redu odnosilo na freske i žbuke te na margine pergamenata) i oni nastali klesanjem u kamen:

„Tradicionalna podjela na natpise i grafitu prema kriteriju materijala na kojima se piše, s time da bi prvi označavali pisanje u kamenu, a drugi „grebanje“ ili „paranje“ po mekoj površini, zamijenila bi se, odnosno dopunila, razlikovanjem s obzirom na funkciju.“

(Kapetanić, Žagar 2001: 20)

U hrvatskoj glagoljskoj epigrafici postoje tekstovi kojima je teško odrediti funkciju i materijalnu danost. Primjerice, oni najstariji kao što su *Bašćanska ploča*, *Valunska ploča*, *Krčki natpis* i *Grdoselski ulomak* definirani su kao natpisi, no takvo je određenje za *Plominski natpis* i *Supetarski odlomak* veoma teško. Naime, iako Plominski natpis u sebi nosi riječ „natpis“, on je po svojoj intenciji definiran kao grafit, najviše zbog potpisa: „SE E PIS ѠLѠ S“ (Kapetanić, Žagar 2001: 20), dok je o samom činu izvedbe doista teško govoriti budući da je Plominski natpis dosta stariji od ostalih spomenika. Zbog velike je lomljivosti također teško definirati Supetarski ulomak kao natpis, pa ga znanstvenici definiraju kao grafit zbog riječi *amenъ* koja nema neko veće određenje.

S obzirom na sve navedeno, funkcionalna je razdioba navedenih spomenika dosta neuvažena, jer primjerice *Grdoselski ulomak* nije nikako manje natpis nego *Plominski*. Prema toj se razdiobi u svojem članku *Najjužniji hrvatski glagoljski natpis* Kapetanić i Žagar ipak opredjeljuju za ime natpis za istraživanje spomenika s područja Konavla te ga nazivaju *Konavoski glagoljski „natpis“* iako je vjerojatno riječ o grafitu.

4. KULT SVETOG JURJA I GLAGOLJICA

Najstarije pjesme starohrvatskog ranog pjesništva dio su baštine koji se čuva u glagoljskom rukopisnom zborniku pod nazivom *Pariški kodeks*. Na tom kodeksu nema nikakvih oznaka koja bi upućivala na njegovog sastavljača i prepisivača, no većina se znanstevnika složila kako pismo kojim je pisan (granata, još uvijek ne tako oštra, hrvatska glagoljica) upućuje na to da je kodeks napisan 1380. godine i da su ga pisali pavlini, s obzirom na to da su se pavlinski samostani u to doba nalazili pretežito u Hrvatskom primorju, Istri i Banskoj Hrvatskoj.

Prema tome, u kontekstu je ovog rada bitno spomenuti *Pisan svetoga Jurja* čije je podrijetlo nastanka nepoznato. Naime, povjesničar Franjo Fancev za tu pjesmu kaže kako „predstavlja primjer svetačke legende u jedanaesteračkim distisima, koju je iz talijanskog predložka morao prepjevati nepoznati naš začinjavac, jer je i on, kao i talijanski, „cantastorie“ na početku pozivao slušače „od sego veka“, da im poje „pjesan od svetog Jurja konika““ (Malić 1972: 22) No, u ovoj pjesmi nema jedanaesteračkih distiha, već se radi o rimovanim distisima, a broj je slogova u stihovima slobodan (kreće se od 7 do 17). Dragica Malić tvrdi da se ta pjesma ne treba pozivati na kontekst talijanskih pjesama, jer što se tiče utjecaja slušača na sluh ove pjesme, identičan je takav i u hrvatskim narodnim pjesmama. Petar Grgec smatra kako je ova pjesma dio hrvatskih pučkih duhovnih pjesama i vidi povezanost s bugaršticom *Radoslav Siverinski i Vlatko Udinski vojvoda*, a također smatra kako je bila pjevana kroz melodiju hrvatske tradicionalne glazbe.

S obzirom na to, postoje dva oprečna stava o ovoj pjesmi. Naime, jedni smatraju kako pjesma predstavlja početak umjetničkog pjesništva, uzme li se u obzir prepjev s talijanskog jezika, dok drugi smatraju kako je to pučka autohtona pjesma, slična bugaršticama.

Što se tiče same pjesme, u njoj se ističe zanimljiv detalj. Naime, lokacija koja se spominje usporedno s legendom o sv. Jurju jest Solin (uz njega i Kapadocij kao rodno mjesto sv. Jurja) koji se ističe i kao jedina lokacija u čitavoj pariškoj zbirci. Povjesničari V. Jagić i F. Fancev upućuju na stari spomen svetkovine sv. Jurja u solinskom kraju, a nju je detaljno opisao Daniele Farlati u djelu *Illyricum sacrum*. U istaknuto djelu govori Farlati o sv. Jurju i borbi sa zmajem, a upravo je ona bila veoma cijenjena kod Solinjana i svake se godine obilježavala 24. travnja. Običaj je bio javno izvođenje uz pjevanje i recitiranje pred pukom u crkvi sv. Jurja u Kaštel-Sućurcu, i to na slavenskom jeziku. Za ovu slavensku solinsku legendu Farlati tvrdi kako je stara koliko i slavensko pismo i jezik na području Dalmacije, a isti je tamo bio prihvaćen već

u 7. stoljeću. Legenda je najprije bila zapisana latinskim jezikom te je vrlo rano bila zabilježena u latinskim kodeksima, primjerice u 13. je stoljeću bila zapisana u *Legendu aureu* odakle se krenula širiti na put Europe i Azije. Zanimljiva je činjenica i kako je legenda bila u uporabi i kod Splićana pa se godinama prenosila usmenim putem, s koljena na koljeno. Nakon razaranja Solina, uspomena je na solinskog biskupa Jurja bila zaboravljena, a s obzirom na to da puk nije poznao nikakve zbirke niti starinu Dalmacije, nitko nije uspio pronaći original (latinski ili talijanski) s kojeg je legenda prevedena ili prepjevana na hrvatski jezik, već su legendu počeli zapisivati latinskim jezikom, no u nju su unijeli elemente sirijske legende o Jurju Palestinskom. Iako o legendi sv. Jurja doznajemo ponajviše u Farlatijevom djelu, treba reći kako se mnogo nagađanja ispreplelo oko te legende. No, ono što je sigurno jest Farlatijeva tvrdnja stare legende u Solinu i okolici o borbi sv. Jurja sa zmajem. Kako se ona izvodila na javnome uz pjevanje, morala je imati i neki pjesnički oblik. Malić, prema Farlatiju navodi kako je teško reći da je legenda slavenska, a još je teže objasniti seže li ona kao original iz 7. stoljeća. (Malić 1972: 24) Povjesničari danas tvrde kako ova legenda mora biti i mlađa jer „*toj temi u više nego bogatoj legendarnoj građi o tom možda najpopularnijem svecu viteškoga srednjega vijeka nema traga prije 12. stoljeća.*“ (Malić 1972: 24) Upravo iz tog razloga, Farlati smatra kako je legenda nastala puno prije 12. stoljeća i zato joj i daje nadimak „prastara legenda“.

Spominjanje Solina u ovoj pjesmi također ima određenu simboliku. Naime, Solin je okarakteriziran kao kolijevka legende o sv. Jurju. Iz povijesti je poznato kako je sv. Juraj bio vitez iz Kapadocije i kako je, mučeći se, umro pred carom Dioklecijanom. Uzme li se u obzir Farlatijevo viđenje cijele ove situacije i njegove tvrdnje kako je ovo slavenska „historia“ nastala u Solinu i pjevana slavenskim jezikom, mora se izvesti činjenica kako kroz postojanje legende prepoznajemo dva etničko-kulturnohistorijska sloja – neslavenski i slavenski. Dakle, ako je legenda nastala u Solinu, te je posvećena biskupu Jurju koji je na tom prostoru biskupovao negdje otprilike u 3. stoljeću (ili sa carom Dioklecijanom), onda se radi o predslavenskom dobu. Ono što se vremenski podudara jesu razaranja Solina, dolazak Slavena na Jadran i zatiranje uspomena na sv. Jurja. (Malić 1972: 25) S obzirom na takvu činjenicu, Malić tvrdi kako bi u tom slučaju slavenski etnički element na tom terenu trebao usvojiti poznatu i popularnu legendu uključujući u nju elemente iz legende o Jurju iz Palestine, a kasnije prihvatiti novu verziju legende o borbi sv. Jurja sa zmajem. (Malić 1972: 25) Nova je legenda, prema Farlatijevim riječima, bila napisana slavenskim pismom. No, ostaje otvoreno pitanje je li ta legenda imala predslavenski solinski sloj koji se vremenom mijenjao ili je legenda o sv. Jurju možda u vrijeme širenja kršćanstva naišla na prostor Splita i Solina pa se tamo i nastanila. Činjenica je kako je u

prvoj polovici 9. stoljeća hrvatski knez Mislav dao izgraditi crkvu sv. Jurja na području današnjeg Kaštel-Sućurca te ju je darovao splitskom nadbiskupu, a kasnije su je hrvatski vladari mnogo puta potvrđivali splitskoj nadbiskupiji pa je zato crkva bila na veoma cijenjena i na dobrom glasu. Nagađa se kako je uz crkvu postojao i samostan sv. Jurja, no to nikada nije potvrđeno, a ni dokazano. Da je kult sv. Jurja bio raširen po čitavoj Dalmaciji, govori i sljedeća činjenica koju navodi Dragica Malić:

„Crkva nosi ime jednog od najpoznatijih benediktinskih zaštitnika, sv. Jurja, a benediktinskih samostana i crkava u solinsko-splitskom kraju u doba prvih hrvatskih vladara ima već dosta, čak mnogo više nego u ostalim predjelima Dalmacije, jer su upravo ti vladari i prvi osnivači benediktinskih samostana kod nas (knez Trpimir i njegovi nasljednici).“

(Malić 1972: 25)

Kako tvrdi i Malić, postoji pretpostavka kako su benediktinci donijeli sa sobom i ustalili legendu o sv. Jurju u solinski kraj, pa ako je i to istina, i u tom bi slučaju legenda bila stara. Crkva u Putalju (današnji Kaštel-Sućurac) najvjerojatnije je ona na koju Farlati misli kada govori o izvođenju legende o sv. Jurju na njegov praznik. (Malić 1972: 26) Za ovu novu verziju o borbi sa zmajem, odnosno drakunom postoji mogućnost kako se kasnije nadovezala na staru tradiciju, dobila pjesnički oblik i tako se počela izvoditi na tradicionalnim svečanostima sv. Jurja.

Kako je Solin bio sjedište hrvatskih kraljeva, nije ni čudno da je baš on izabran za lokalno središte ove pjesme u kojoj sv. Juraj spašava kći kralja od zmaja. Iako dosta zatvoreno, more je u ovome kontekstu moglo zamijeniti jezero u kojem je u starijoj legendi živio zmaj, a zanimljiva je činjenica da pokraj solinskog amfiteatra i danas postoji toponim Jezerine, a označuje teren koji je isušen. Zato je, prema svemu tomu, i Solin najvjerojatnije imao svoje jezero. Sve u svemu, legenda je o sv. Jurju na području Solina vrlo rano postala popularna i vrlo lako usvojena od strane puka. Bila je veoma cijenjena pa je zato sačuvana stoljećima, prenošena je s koljena na koljeno te je i zapisana.

Bez sumnje je zato *Pisan svetoga Jurjo* u uskoj vezi s davnom solinskom legendom o sv. Jurju i svečanostima koje su bile priređene njemu u čast. Farlati u svome djelu spominje kako je legenda o sv. Jurju „historia“ koja se uz pjev stoljećima izvodila puku u crkvi, a Malić tvrdi kako nije nevjerojatno da historia izravno upućuje na pjesmu. Osim toga, postoji i mogućnost kako je Farlati poznao i naš kodeks (iako je on 1706. godine već bio dio pariškog oratorija) ili se imao priliku upoznati s nekim starijim zapisom iste legende. Sam jezik i pjesnički oblik pjesme (nepravilno rimovani distisi) upućuju na starinu same pjesme, a uzme li

se još i u obzir kako je imala recitatorsko-pjevni karakter jer Grgec napominje na sličnost s bugaršticama .

Legenda je o sv. Jurju imala i poštivala veliki ugled od strane cijelog puka solinskoga kraja. Osim toga, i za zapisivača je ova pjesma o sv. Jurju značila veliku važnost jer je zapisana na prvom mjestu. Ostaje otvoreno pitanje je li se ta ista pjesma *Pisan svetoga Jurja* izvodila u crkvi u Kaštel-Sućurcu i je li to zaista naša najstarija hrvatska pjesma. Iako ne mora nužno biti iz 7. stoljeća kako je pretpostavio Farlati, ona odgovara i vremenu u 12. ili 13. stoljeću jer posjeduje etičko-viteške vrednote, a približuje im se i u mnogim jezičnim osobinama (Malić 1972: 27).

5. NATPISI I GRAFITI U CRKVAMA I KAPELICAMA SVETOGA JURJA

U ovom će se dijelu rada predstaviti natpisi i grafiti koji se nalaze na jurjevskim crkvama i kapelicama popisanim u Fučićevoj monografiji.

5.1. Boljun

Kameni natpis na području Boljuna (južni dio Istre) koji je sazidan u vanjskom dijelu južnog zida svetišta, građevni je materijal vapnenac, a opsegom daje mjere 66x51 cm. Na tom natpisu, prema Fučiću, stoji sljedeće:

„Č F P IjuNA DAN 31
V TO VREME ŽJuPAN JuRI M(A)TIĚŠ(I)Ć
KANON(I)K PR(E) M(A)RT(I)N →
→ M(A)TIĚŠ(I)Ć POP V(I)C(E)NC
FRLAN(I)Ć PL(O)VAN BOLJu(N)SKI“

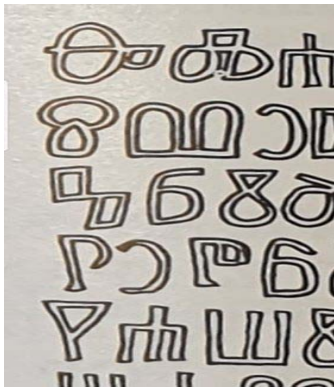
(Fučić 1982: 99)

U današnjoj transliteraciji na natpisu stoji sljedeće: „1590, ijuna dan 18. V to vreme župan Juri Matijašić, kanonik pre Martin Matijašić, pop Vicenc Frlanić plovan boljunski“ (Fučić 1982: 99).

Natpis je pisan ustavnim i kurzivnim oblicima slova, a neminovno je spomenuti kako, uz one redovite, u tekstu možemo naići i na neuobičajene ligature, odnosno na slova koja su sljubljena. Kako navodi Fučić, ligature su u ovome natpisu sljedeće: JUNA, VTO, VR, ŽJu, JuR, ŠĆ, NO, PR, MR, PLVA, BOLJu, TI. (Fučić 1982: 99) S obzirom na to, bitno je napomenuti kako sastavljač teksta u riječi župan upotrebljava JU za U, a zanimljiva je i ligatura vertikalnog usmjerenja TI (iznad koje stoji slovo I). Nasuprot povjesničarima koji ističu kako je u ovome natpisu riječ o ligaturi TI, Fučić ističe kako se ovdje ipak radi o ligaturi TO jer slovo O koje je natpisano ima oko s lijeve strane haste, a na ovom spomeniku natpisano slovo I ima oko s desne strane haste. Crkva na kojoj se nalazi natpis datira iz razdoblja kasne gotike. Kako navodi Fučić, u dataciji je na prvom mjestu zabilježen boljunski župan, a onda kler: jedan kanonik ruralnog kaptola te boljunski župnik (Fučić 1982: 99). Ovaj se natpis ne vidi s vanjske strane jer ga prekriva prigradnja, s obzirom na to da je s južne strane svetišta bila sazidana sakristija, te je vidljiv tek u potkrovlju sakristije. Iz sadržaja kao i iz kurzivnih oblika slova zaključujemo kako nije riječ o svečanome natpisu kojim je obilježene gradnja crkve, već je riječ o grafitu.

Sljedeći natpis koji je također vezan za boljunsko područje jest onaj iz 1641. godine u župnoj crkvi svetoga Jurja. Zanimljivost je tog spomenika što su i latinski i glagoljski natpisi ugrađeni u kamenu edikulu, a ista je sazidana u vanjski dio svetišta.¹ Dimenzija spomenika jest 32 x 90 cm, a polje s glagoljskim natpisom nosi dimenzije 18 x 30 cm. Na natpisu, u današnjoj transkripciji, stoji sljedeće: „Zlamenije svetoga križa od neprijatel naših izbavi nas, Bože naš. 1641.“ (Fučić 1982: 100)

Što se tiče dijela koji je pisan glagoljicom, bitno je napomenuti kako se ovdje radi o glagoljici ustavnog tipa, a kako navodi i Fučić, kod slova su K udvojene okomite crte (slika 1) (Fučić 1928: 100) Nadalje, latinski dio teksta glasi: „CruX vera salus mea. P. Bernardinus Veliani parochus Bogliuni 1641.“ (Fučić 1982: 100) U natpisu stoji zapis koji upućuje na egzorcizam i ime Bernardinija Veljanija, boljuskog svećenika, a on je bio taj koji je dao izraditi ovu edikulu zajedno sa križem 1641. godine te je njegovim utjecajem natpis postavljen na boljunski sjeverni izlaz pa je tako ovaj natpis dobio vidljivo mjesto.

(Slika 1, prvo slovo, treći redak: preuzeto iz Fučić 1982: 100)

S obzirom na ustavne oblike slova kao i kombinaciju s latinskim tekstom te s obzirom na sadržaj (zaštita) tekst možemo odrediti kao svečaniji natpis.

Na zvoniku župne crkve svetog Jurja, u kapitelu južne bifore,² stoji natpis isklesan 1645. godine, a pisan je latinicom i glagoljicom i to tako da je u latinskom dijelu teksta datum ponajprije naznačen arapskim brojevima, a potom i glagoljskim slovima.

¹ Edikula (lat. *aedicula* - kapelica, hramić; kućica), malo ugrađeno svetište u kojem se čuva slika ili kip božanstva (usp. Edikula).

² Kapitel je gornji dio stupa, obično ukrašen (usp. Kapitel). Bifora je prozor koji je stupićem razdijeljen na dva dijela (usp. Bifora).

Detalj natpisa s datumom 1645, uklesano glagoljicom (Slika 2: preuzeto iz Fučić 1982: 101)

U svezi s natpisom koji je pisan glagoljicom, treba istaknuti kako su mu dimenzije 28 x 6 cm, a pisan je stiliziranim oblikom kurziva. Da je godina gradnje zvonika 1645. točna, svjedoči na istom natpis na talijanskom jeziku. I u tom je primjeru riječ o svečanom natpisu.

U crkvi svetog Jurja zanimljiva je i nadgrobna ploča koja je sazidana nad rakom, a pretpostavlja se kako potječe iz 17. stoljeća. Nalazi se na samom ulazu u crkvu, pred sjevernom stranom bočne kapele M.B. od Ružarija. Dimenzije su ovog spomenike 174 x 76 cm, a građevni materijal jest sivi lokalni pješčenjak pa je zbog nesigurnosti građe samog materijala ploča u većem dijelu oljuštena.

Što se kompozicijskog dijela tiče, ploča je bila podijeljena u dva dijela. Prvi je dio bio pisan ustavnim tipom glagoljice, no s obzirom na to da je ploča većim dijelom uništena, danas je očuvano svega nekoliko čitkih slova:

„ SI

..... DA

..... NA „ (Fučić 1982: 101)

Drugi je dio ploče pisan latinicom, s tim da su prva dva reda teksta u potpunosti uništena.

Na dijelu između gornjeg i donjeg uokvirenog polja, kako navodi Fučić, bio je arapskim brojkama uklesan datum iz 18. stoljeća, no sada su vidljive samo prve dvije znamenke: 16** (Fučić 1982: 101) S obzirom na to nastanak drugih nadgrobničkih spomenika u istoj crkvi, pretpostavlja se kako je i ovaj nastao u rasponu godina između 1663. i 1676.

5.2. Radovani

U crkvi svetog Jurja nalazi se više glagoljskih grafita na zidnim slikama koji će biti predstavljeni u ovome dijelu rada. Najprije treba reći nešto o samoj crkvi svetog Jurja, a kako

to tumači i Fučić, ona je jednobrodna romanička crkva s učajurenom apsidom. (Fučić 1982: 297) Slike su na zidu nastale u razdoblju gotike, negdje početkom 15. stoljeća, otprilike prije 1440. godine. Sve se slike protežu duž apside i prate trijumfalni luk. Zidne je slike u toj crkvi 1961. godine otkrio Branko Fučić ispod višestrukog sloja bijeloga vapna, no ti su grafiti do danas vidljivi i oslobođeni tek djelomično. Prvi je grafit otkriven na lijevoj (sjevernoj) strani apside, ispisan je u jednome retku i vidljiv je na donjoj traci žute boje koja ima vodoravnu borduru. Na njoj stoji: „Lit Gospodnjih 1440, to pisa Jure žakan z Berma kada grediše v Poreč tekućih let Gospodnjih 1440.“ (Fučić 1982: 297) Grafit je pisan kurzivom, a ligature koje se na njemu mogu pronaći jesu TO, Jur, GR i PO. Drugi se grafit u ovoj crkvi nalazi u sredini apside i to na gornjoj širokoj žutoj traci čija je bordura vodoravna. Na njemu stoji sljedeće: „1541. Sije pisa pop Mihovil Markučić z Berma, budući va to vrime plovat Berma“ (Fučić 1982: 297) Ovaj je grafit također pisan kurzivom, a ligature koje se mogu pronaći kroz napisani tekst jesu HOV, BU, TO, VR, PLVN. Uz ovaj je grafit neminovno napomenuti kako se ime Mihaela Markučića prati od 1523. godine kada se na crkvi sv. Marije na Škrilinah potpisuje kao *žakan*. Zanimljivo je spomenuti i kako se iz zapisa u Beramskom glagoljskom brevijaru vidi da 1536. godine Markučić služi kao župnik u Bermu i da se kod njega školuju mladi žakni, dok se iz zapisa u kalendaru Beramskog glagoljskog misala saznaje kako je župnik koji je služio u Beramu umro u rujnu 1555. godine. Sljedeći se grafit nalazi na sredini apside, na položaju ispod prethodno opisanog grafita, također na žutoj traci vodoravne bordure. Na njoj stoji: „To pisah ja pre Anton“ (Fučić 1982: 297). Pisano je kurzivom, ligatura je u tekstu TO. Pretpostavlja se kako je grafit nastao negdje na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće, a na ovaj se grafit nadovezuje sljedeći na kojemu stoji: „Miho Koša to (pisa?)“ (Fučić 1982: 297). Grafit je pisan kurzivom, a karakteristična su slova sljubljena ŠA. Još se dva grafita u ovoj crkvi nalaze na sredini apside. Jedan se takav nalazi na donjoj žutoj traci vodoravne bordure, a na njoj stoje upisana slova ČFOA (1581.) koja su pisana ustavom, a karakteristične su udvostručene okomite crte slova F i O (Fučić 1982: 297). Na drugom grafitu koji se nalazi na sredini apside stoji: „1600. Ja Stipe Ba...“ (Fučić 1982: 297). Posljednji grafit koji će u ovom kontekstu biti spomenut jest onaj koji se nalazi na desnoj (južnoj) strani apside, također na donjoj žutoj traci vodoravne bordure. Na njoj stoji: „To pisa Matija žakan s Trviža“ (Fučić 1982: 297), a pisana je ustavnim tipom glagoljice, ligature u tekstu jesu TO I TRV, a grafit potječe iz 15. stoljeća. Iz sadržaja navedenih grafita vidimo da je uglavnom riječ o potpisima žakana (svećenika na naukovanju).³

³ O funkcionalnosti takvih žakanskih potpisa usp. Čupković 2013.

5.3. Plomin

Spominjući župnu crkvu sv. Jurja u Plominu, treba napomenuti kako je ona dovršena 1474. godine i potječe iz razdoblja kasne gotike. Kako spominje Fučić u svojoj knjizi *Glagoljski natpisi*, župna je crkva bila orijentirana pa se kustodija⁴ pri samom početku nalazila uz oltar (Fučić 1982: 285) U razdoblju baroka crkva se produljila u smjeru zapada, a tamo je sagrađeno novo svetište s glavnim oltarom dok su na položaju gdje se nalazio stari oltar probijena nova vrata.

Prvi natpis, uzidan na kasnogotičkoj kustodiji, koji će biti spomenut u ovome dijelu rada jest uzidan u istočni zid crkve, a građevni je materijal vapnenac. Dimenzije su kustodije 35x65 cm, a sama je duljina natpisa 27 cm. Na njemu stoji godina 1499. koja je pisana ustavom. Taj je natpis na kustodiji otkriven 1921., a otkrili su ga istarski iridentisti.

Drugi je natpis vezan za crkvu sv. Jurja „starog“, a potječe iz 1524. godine te je uklesan arapskim brojevima i glagoljskim kaligrafiranim, stiliziranim kurzivnim oblicima slova na sjeveroistočnom uglu kamena koji se nalazi u svetištu. Građevni je materijal toga natpisa lokalni sivi i čvrsti vapnenac, a dimenzije su mu 33x29 cm.

Jedan od najstarijih glagoljskih natpisa uopće jest Plominski natpis kojem će u ovom radu biti posvećena najopsežnija analiza. Datacija tog spomenika seže još u 11. stoljeće, a sam je natpis napisan u dva retka na rustikalnom kamenom reljefu iz razdoblja antike kraj čijeg natpisa:

„SE E PIS

ЪЛЪ S“ (Fučić 1982: 282)

Natpis je pisan oblim tipom glagoljice što svjedoči o tipologizaciji Plominskog natpisa kao jednog od najstarijih hrvatskih epigrafskih spomenika. Karakteristična su na ovom natpisu slova E koje presijecaju dvije oprečne crte, a takav se tip slova javlja samo još u Kijevskim listićima (slika 3). Iako je ovo veoma kratki natpis, upravo je on jedan od najvažnijih spomenika starohrvatske epigrafike jer potvrđuje elemente koji su karakteristični za najstarije istarske i kvarnerske natpise u 11. i 12. stoljeću. Tako je u Plominskom natpisu zanimljivo slovo P na čijoj se lijevoj bočnoj strani nalazi crta, a zanimljivo je i slovo S koje ima ravno tjeme plašta.

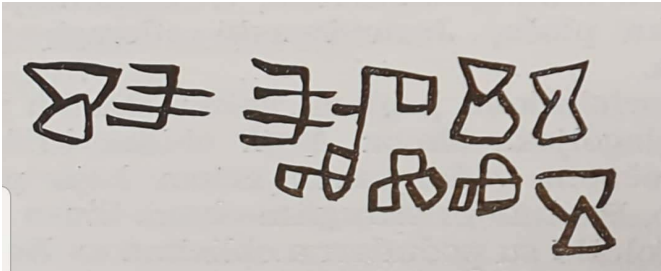
⁴ Kustodija je kameni oltarić u kojemu se čuva hostija (usp- Kustodija).

Poluglasi u ovome natpisu prate staru hrvatsku morfologiju; oni dolaze kao „ključ“. Kako navodi u Fučić, iako su opseg i izbor slova u Plominskome natpisu ograničeni, njihove paleografske osobine daju za pravo da se Plominski natpis smatra najstarijim glagoljskim natpisom (Fučić 1982: 282). Njegovo su proučavanje započeli povjesničari već u 19. stoljeću (M. Sabljar precrtao ga je 1850. godine), a na temelju Sabljarova proučavanja Kukuljević je, a nakon njega i Šurmin, zabilježio da „na crkvi sv. Jurja ima glagolski napis nad kamenitim tipom jednog sveca“ (Fučić 1982: 282) Najveću je pažnju ovome spomeniku posvetio Branko Fučić koji se njime počeo baviti 1949. godine, a njegovu je funkciju i vrednovanje objavio 1952. godine te su otada pod velikim nesuglasticama ostali paleografski i kronološki elementi ovoga spomenika. Tako se otvara problematika same datacije Plominskoga natpisa. 1952. godine Fučić Plominski natpis postavlja u drugu polovicu 11. stoljeća, zatim ga u drugu polovicu 11. stoljeća ili najkasnije u prvu polovicu 12. stoljeća postavlja 1953. godine. Nakon toga, Fučić 1962. godine odlučuje postaviti Plominski natpis u drugu polovicu 11. stoljeća, a naposljetku ga 1971. godine postavlja u 11. stoljeće uz napomenu: „Možda mu, štoviše, donju granicu smijemo otvoriti i prema X. stoljeću“ (Fučić 1982: 282). Na ovu se konstataciju nadovezao Štefančić tumačeći kako ne bismo smjeli datirati spomenik prije sredine 11. stoljeća. Nakon problematike datacije ovog spomenika, javljaju se i problemi u ikonografiji koji se svode na tri osnovna problema: ikonografiju i datacija reljefa s prikazom muškog lika, namjena i smisao kratkog glagoljskog teksta i na značenje i odredbu znaka koji je uklesan s desne strane od prikaza muškoga lika. Govoreći ponajprije o samoj problematici ikonografije, treba spomenuti dvije teorije koje su se ispreplele oko prikaza muškog lika. Naime, 1952. i 1953. godine Fučić je najprije iznio teoriju kojom je potvrdio da je reljef nastao kao nastavak kasnoantičke klesarske tradicije. Nakon njega, Katarman se 1955. godine opredijelio za srednjovjekovno podrijetlo kroz prikaz muškog lika na reljefu. Katarmanovoj se teoriji kasnije, 1962. godine priklanja i Fučić objašnjavajući kako je muški lik ustvari prikaz svetog Jurja sa stiliziranom palmom koju nosi u ruci, a ona simbolizira mučeništvo. Za ikonografiju na kojoj je prikazan lik svetoga Jurja, Fučić se opredjeljuje uspoređujući Plominski natpis s ikonografijom lika svetoga Jurja koje je povezo s ostacima fresaka iz 12 i 13. stoljeća iz ruševina crkve svetoga Jurja pokraj Vrbnika na otoku Krku. S obzirom na to, Fučić zaključuje kako se radi „o kontaminaciji predodžbe sv. Jurja mučenika (koji drži palmu u ruci) sa predodžbom folklornog 'zelenog Jurja' koji nosi u rukama proljetno zelenilo“ (Fučić 1982: 284). Nakon ove konstatacije, Fučić se ipak vraća svojoj prvobitnoj teoriji prema kojoj je postavio da reljef u tom natpisu pripada razdoblju kasne antike. Uspoređujući reljef s onim buzetskim, Fučić muški lik interpretira kao Silvana, ilirsko-rimskim bogom šuma i usjeva, koji u rukama drži atribut vegetacije (Fučić 1982: 284)

te smatra da je reljef bio sazidan u zid crkve pa je zato srednjovjekovna, kršćanska, pučka interpretacija poistovjetila prikaz poganskog boga Silvana s likom sv. Jurja (Fučić 1982: 284). Ono što je najzanimljivije u samom tom reljefu i na što upozorava Fučić 1976. godine jest pojava supstitucije i sinkretizma kod pučkog kulta svetog Jurja. Stoga, sveti Juraj ne nosi palmu koja simbolizira mučeništvo kao što ju nosi Silvan, već palmu koja simbolizira proljetno zelenilo, a takvi se elementi pronalaze u folklornoj ikonografiji, primjerice na freskama u slovenskom gradiću Turjaku kasnije u 15. stoljeću. Nadalje, u svim studijama o Plominskome natpisu dosada provlači se pitanje treba li se prvi i drugi red glagoljskoga teksta kontinuirano ili su pak oba retka razdvojena pa ne predstavljaju tekst koji bi bio kontinuiran. Prema Fučiću, kontinuiranim se čitanjem postiže suvislo smisao rečenice („ovo je pisao s...“), premda se pri takvom čitanju trebalo uzeti u obzir da je sastavljač mogao zamijeniti vokal *A* s poluglasom (pisъль – pisalъ), a ta bi zamjena zbog fonološkog razvoja, navodi Fučić, u 11. stoljeću bila nemoguća (Fučić 1982: 284). Zbog toga se Fučić 1952. i 1953. godine usprotivio povezivanju obaju redaka u tekst kontinuiranog tipa, no zaključio je kako se radi o zapisu kojem je prvenstveno smisao „ovo je pisao“. Fučić smatra kako prilikom takve raščlambe u obzir treba uzeti terminologiju koja se tiče tehničkog stanja glagola *pisati*, a koja je još od davnina glasila *scribere* i *pingere* ('oslikavati'), pa se prema Fučiću „u značenju *scribere* bio to grafit, potpis nekog S, sekundarno uklesan na reljef, dok bi se u značenju *pingere* moglo eventualno pomišljati i na signaturu klesara koji je izradio reljef.“ (Fučić 1982: 284), dakle ne bi bilo riječ o grafitu nego o natpisu vezanom uz samu gradnju. Osim Fučića, problematikom se Plominskog natpisa bavio i Štefanić koji je 1966. i 1969. godine smatrao kako je taj glagoljski tekst s velikom sigurnošću remek-djelo nekog majstora. Nakon njegove teze ponovno se javlja Fučić sa tezom kako je reljef nastao u razdoblju kasne antike, a glagoljski je natpis kao grafit uklesan naknadno.

Kamen Plominskog natpisa bio je izvađen iz crkvenog zida 11. siječnja 1970. kako bi bio predstavljen na izložbi Umjetnosti na tlu Jugoslavije u Parizu. Prilikom vađenja, bilo je evidentno kako su na natpisu oštećene batom lijeva i desna bočna ploha, a gornjoj je bočnoj plohi kamen neobrađen. S druge strane, klesarskim je dlijetom obrađena donja bočna ploha. S obzirom na odlomljenu desnu bočnu plohu Plominskog natpisa otvara se pitanje o fragmentarnosti samog natpisa. Treće pitanje koje se postavlja jest što predstavlja znak koji se nalazi s desne strane od prikaza muškog lika, a smatra se kako se isti ne može uklopiti s bilo kojim glagoljskim slovom iz vremena kada je nastao Plominski natpis. Proučavajući glagoljski natpis, Fučić i Štefanić su iznijeli tezu kako se radi o glagoljskom slovu V. Mnogo se

pretpostavki i pitanja ispreplelo oko Plominskog natpisa, no zasigurno je važno napomenuti kako je to naš najvažniji i najraniji epigrafski spomenik na tlu hrvatske kulture te iako mu je uvriježeni naslov *natpis* u literaturi nema suglasja oko toga je li riječ o grafitu ili o natpisu. Zbog sigurnosnih je razloga 1975. godine Plominski natpis pohranjen, a na mjesto originala u crkvi sv. Jurja starog ugrađena je njegova kopija.

(Slika 3: preuzeto iz Fučić 1982: 282)

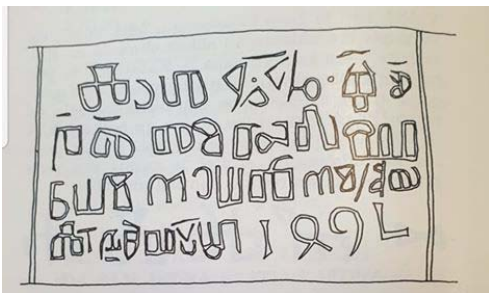
(Slika 4: preuzeto iz Fučić 1982: 283)

5.4. Pirovac

U crkvi sv. Jurja na groblju pronađen je natpis na nadvratniku, 1495. godine. Dimenzije su natpisa 37x23,5 cm, a građevni je materijal vapnenac. Na natpisu stoji sljedeće: „Let Gospodnjib 1495. to delo svrši meštar Mihovil Jaković. 1495“ (Fučić 1982: 280). Natpis je pisan kombinacijom ustavnih i kurzivnih oblika slova. Ligature koje se mogu pronaći kroz čitav natpis jesu GO, TR, HO, KO(?).⁵ Pri kraju natpisa stoji godina 1495. i to arapskim brojevima u stilizaciji gotičkoga tipa. Cjelokupni kontekst natpisa jest dovršenje građevinskog ili klesarskog rada na crkvi kojeg je izradio majstor Mihovil. S obzirom na to kako je majstor kopirao predložak, koji je pisan kurzivom, može se uvidjeti kako je klesar prilikom izrade ispustio neke crte, dok je druge spajao pa je samim time unio dosta konfuzije i nejasnoće u sami

⁵ Upitnik u tekstu stoji jer na natpisu stoji poluglas u obliku slova T pa se ne raspoznaje o čemu je točno riječ

crtež pisma. Zato je i nesigurno čitanje prezimena koje nosi majstor, a naročito su sporna prva dva znaka. Prvi je znak u prezimenu vjerojatnije glagoljsko *ě* nego glagoljsko *B*, a drugi se znak može gledati kao ligatura *KO* ili glagoljsko slovo *R* s tildom iznad. Zbog te se nesigurnosti iščitavanja otvaraju brojna prezimena koja mogu biti dio ovog natpisa, a to su: Barović, Brnović, Brković ili Jaković, Jakovčić, Jarović, Jarnović i slično. S obzirom na povijesni kontekst samog nastanka, najrelevantnije bi prezime u ovome kontekstu bilo Jaković ili Jakovčić ako bi se pirovački majstor Mihovil mogao povezati sa klesarom iz Šibenika - majstorom Mihovилоm koji je bio sin pokojnog Jakova (tih je godina Jakov radio u Zadru gdje se 1485. godine udružio sa majstorom Mihovилоm Radovim, a kasnije se, 1488. godine, pridružio majstoru Petru Meštrićeviću u Splitu). Ovaj je natpis bio prekriven višestrukim slojevima vapna koji su bili kristalizirani, a otkrio ga je prof. Kazimir Urem (usp. Fučić 1982).

(Slika 4: preuzeto iz Fučić 1982: 280)

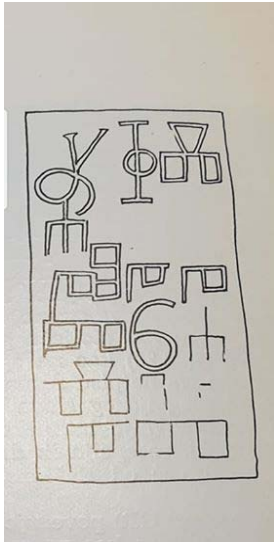
5.5. Grimalda

Još je jedan natpis pronađen u župnoj crkvi sv. Jurja na Grimaldi, a datira iz 1551. godine. Nalazi se na bazi kamenice u kojoj se nalazi blagoslovljena voda. Građevni je materijal sivi zrnati vapnenac, a dimenzije su mu 11x22,5 cm. Na natpisu ustavnim i kurzivnim oblicima slova stoji: „1551. Pop Petar“ (Fučić 1982: 170). Kamenica na kojoj se nalazi natpis bila je prenijeta iz stare crkve sv. Jurja na groblju, iz razdoblja romanike, u novu koja je sagrađena početkom 20. stoljeća. Ovo je natpis koji je nedovršen, a potpuno su uklesana samo slova od prvog do četvrtog reda, a ona obilježavaju ime i datum naručitelja ovog spomenika (pop Petar). Ostala slova, u četvrtom, petom i šestom redu vrlo se slabo naziru jer su, pretpostavlja se, bila nacrtana tanko prije klesanja, a ono nije bilo ni provedeno do kraja. Nadalje, kamenicu je i slova tiskao isti majstor, s istarskog područja, koji je također klesao kamenice za blagoslovljenu vodu i glagoljske natpise u crkvama sv. Petar na Marčenigli, 1557. godine i u župnoj crkvi u Vrhu, 1562. godine (usp. Fučić 1982).

5.6. Omišalj

Na području Omišlja pronađen je natpis koji se nalazi na zaglavnom kamenu trijumfalnog luka, a datira iz 1530. godine. Građevni je materijal ovoga natpisa sivi lokalni vapnenac, a dimenzije

mu iznose 58x25 cm. Izvorno se natpis nalazio u crkvi sv. Jurja na Jezeru, a trenutno se nalazi u lapidariju; u sakristiji župne crkve. Na natpisu je ustavnim tipom glagoljice uklesano: „1530“ (Fučić 1982: 267). Ta godina upućuje na obnovu stare romaničke crkve. Zaglavni je kamen ovoga natpisa bio ispaao iz trijumfalnog luka te je ležao na tlu, te je zatim 1957. godine bio prenesen u lapidarij župne crkve.

(Slika 5: preuzeto iz Fučić 1982: 267)

5.7. Lovran

Na Lovranu se u župnoj crkvi sv. Jurja nalaze grafiti pisani glagoljicom koji su dio kasnogotičkih zidnih slika, a njih su izradili majstori iz Kastva i istarski majstor pseudonima Šareni majstor.⁶ U izvornom su obliku slike pokrivala čitav dio zidnih ploha lađe i svetišta, no do danas su sačuvani samo dijelovi na površinama luka i svetišta. Na uništenom je inventaru u lađi bio prikazan život Krista (rođenje i muka). Na prednjoj su ploči trijumfalnog luka, prema opisu u Fučić (1982), prikazani ulomci Navještenja, a odmah ispod svetcu i Jeseov korijen, dok je na stražnjoj plohi prikazan Posljednji sud. Na svodu su prikazani Krist, anđeli, evanđelisti i sv. Juraj. Na zidovima su svetišta prikazani prizori Raspeća, Uskrsnuća, Uzašašća, Bogorodica s djetetom, Kristovo rođenje, Euharistijski Krist, Euharistijsko čudo, svetcu, kozmički simboli i scene iz legende o mučeništvu sv. Jurja. S obzirom na to, Šareni je majstor prikazao Navještenje, Euharistijsko čudo, a zatim i legendu o mučeništvu sv. Jurja. Glagoljski se grafiti, kako navodi Fučić, nalaze na donjem pojasu slika i sežu do visine koja se s poda ili s klupa kora mogla doseći rukom (Fučić 1982: 234). Na prvom je grafitu prikazano raspeće, postavljen je nedovršeni tekst gdje ustavom piše: „ To ja pisah Žakan...“ (Fučić 1982: 234). Grafit datira iz 15. ili 16. stoljeća, a dimenzije su mu 48x177 cm. Nakon ovoga grafita, na raspeću je na tlu,

⁶ O 'hipotetskom' slikaru kojega je Fučić imenovao Šareni majstor, a spominje se i u talijanskim izvorima usp. Bistrovic 2017.

ispod Bogorodice prikazan grafit kojemu su dimenzije 78x169 cm, a kurzivom je napisano: „1560“ (Fučić 1982: 234). Nakon toga, opet je na tlu, na nozi prvog vojnika prikazan grafit na kojem kurzivom stoji: „1502“ (Fučić 1982: 234). Na tlu, zatim, na slici raspeća na goloj nozi vojnika koji baca kocku stoji grafit čije su dimenzije 71x162 cm, a na njemu ustavnim i kurzivnim slovima stoji: „1496, sektembra 12. dan kada bě tu Flěbuš Kršanar“ (Fučić 1982: 234). Ligature prisutne u ovome tekstu jesu: *BR, AD, DN, TU, BU*, a sljubljena slova jesu *KA, NA* te *Flěbuš* (Foebus ?) s atributom *Kršanar* (Kršan u Istri) (Fučić 1982: 234). Na ovaj se niz grafita nastavlja nedovršeni niz azbuke, pisan ustavom, kojem prethodi znak križa: „+ *A B V G D E Ž 3 Z I J K L*“ (Fučić 1982: 234), a sam grafit na kojemu su uočene greške početnika zbog obrnutih znakova *B* i *V*, datira iz 15. ili 16. stoljeća. Na tlu, na ljubičastoj haljini Krista nepotpuni biblijski citat: „Žene krepku ašće kto obrešćet' ot krainih i dalečnih' stran' čena ee i upvaet' na nu sr'ce muža nee i rizami ne oskuděet“ (Fučić 1982: 234) Mnogo je još grafita koji su vezani najviše uz samu sliku raspeća, no najzanimljiviji su oni koji se tiču legende o sv. Jurju. Takvi se grafiti nalaze na južnom zidu, primjerice na jednom je prikazana slika sv. Jurja koji je vezan konjima za noge, grafit dimenzija 352x197 cm, a na njemu ustavnim tipom glagoljice stoji:

„+ *A B V G D E*

2 3 Z 1 1 J

K L M N O P R S

T U F H e o E

' (?) *C C S St J u EE*“

(Fučić 1982: 240)

Grafit je nastao sredinom 15. stoljeća, nakon što su se dovršile zidne slike, odnosno negdje nakon 1470.-1479. godine. Na južnom se zidu također nalazi prikaz sv. Jurja koji je vezan konjima za noge, a dimenzije su tog grafita 354x184 cm. Pisan je kurzivom, a na njemu stoji sljedeće: „*KI TO PISA PREBIVA V BOŽJU ->*

-> MILOSTE VA VEKE AMEN“ (Fučić 1982: 240) Ligature koje se mogu naći u tom tekstu jesu *TO, PR, BO, JU, LO*, dok su sljubljena slova *VA*. Grafit datira iz 15. ili 16. stoljeća.

5.8. Kožljak

U crkvi sv. Jurja na groblju nalazi se natpis na nadgrobnoj ploči, koji datira iz 1590. godine. Sam je natpis sazidan u crkvu u pročelni zid, a građen je od sivo-žutog tvrdog lokalnog vapnenca. Na samoj je ploči klesan plitki okvir, a na polukružnim izbočinama u sredini uklesan

je mali glagoljski natpis (na slici A i B). Unutar samoga okvira, na gornjoj polovici plohe nalazi se križ, a na donjoj polovici natpisno polje u kojemu se nalazi natpis ma glagoljici u pet redaka (C). Dimenzije ove ploče jesu 48x74 cm, a dimenzije samog natpisa iznose 32x18,5 cm. Fučićeva je pretpostavka da na natpisu stoji:

„1590 sektebra 8.

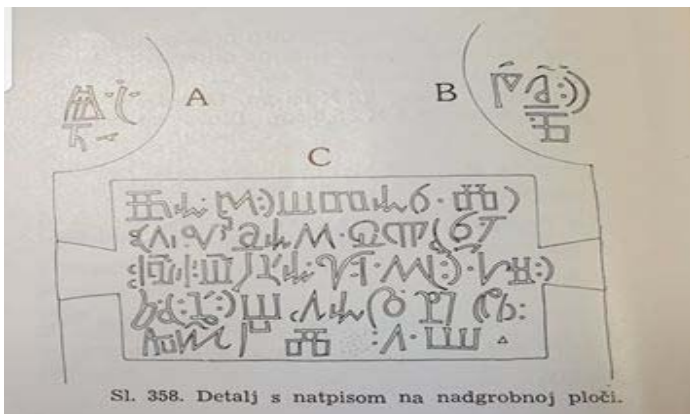
Ja meštar Lu(ka) od Gro(bnika) sam stori ovu

šk(ril) na gro(b) moje hćeri Neš(i) da se ne

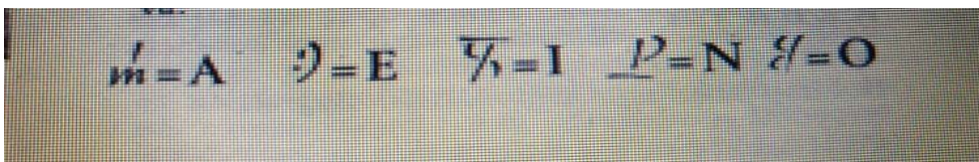
prezab(i) l(etnica) d(u)ši“

(Fučić 1982: 221)

Ipak je čitanje ovog natpisa dosta teško, najviše u posljednjim riječima teksta. Fučić smatra kako je klesar, iako je bio vješt, ipak bio nepismen, a pratio je predložak teksta koji mu je vrlo vjerojatno sastavio neki glagoljaš koji je pišući kratio riječi. S obzirom na to da je klesar bio vrlo vješt, unio je vlastit stil u svoj rad. Zbog tog su se razloga na kamenu pojavila slova koje je veoma teško dešifrirati, no ipak i nakon same intervencije nepismenog klesara, iz ovog natpisa zrači i neobičan stil rukopisa kojega je sastavio glagoljaš. Na papiru je bio to neobičan i brz rukopis, sličan „staccato“ načinu pisanja (slika 7), odnosno „po odvajanju duklusa u pojedinom slovu“ (Fučić 1982: 221).

(Slika 6: preuzeto iz Fučić 1982: 221)

(Slika 7: preuzeto iz Fučić 1982: 221)

5.9. Vrbnik

Na području Vrbnika u kapelici sv. Jurja koja se tamo nalazi tamo pronađen je natpis koji je datiran u 1686. godinu. Natpis je uklesan u desni, južni dovratnik, širinom iznosi 24 cm, a visina mu slova iznosi 5 cm. Na njemu kurzivom stoji uklesana navedena godina: „1686“ (Fučić 1982: 375), koja se odnosi na godinu izgradnje poklonca sv. Jurja koji je dao izraditi pop iz Vrbnika, Juraj Volarić.

6. ZAKLJUČAK

U radu je sagledan povijesni kontekst glagoljske epigrafike općenito te razvoj glagoljske epigrafike na području Hrvatske, posebno u svjetlu funkcionalnoga razlikovanja natpisa i grafita. Kao što je već objašnjeno, natpisi su vezani prvenstveno uz crkve i liturgijski sadržaj te nastaju isključivo u crkvama, dok su grafiti mogli nastati bilo kada i bilo gdje te su uglavnom svjetovnog karaktera.

S obzirom na kontekst crkvi koje nose ime sv. Jurja, neminovno je bilo i spomenuti kontekst legende o sv. Jurju i poznatu staru hrvatsku pjesmu *Pisan svetoga Jurja* koja se vezuje upravo za tu legendu.

Istraživanje je pokazalo da je najjužnije područje prostiranja glagoljskih natpisa i grafita na jurjevskim crkvama i kapelicama Pirovac, što se podudara s graničnim područjem rasprostiranja glagoljice i ćirilice (od sredine 12. st. glagoljica se uglavnom koristi na prostorima od Istre do rijeke Krke, a hrvatska ćirilica na prostorima južnije od Krke). S obzirom na funkcionalnu razdiobu, grafiti se uglavnom ispisuju po freskama i zidovima crkvi te osim potpisa sadrže i kraće molitvene zazive, slično kao i u najstarijoj slavenskoj epigrafici. Natpisi su s druge strane vezani za samu izgradnju i posvetu kapelica i crkvi pa je izostanak glagoljskih natpisa na jurjevskim crkvama na južnom području znakovit i valjalo bi ga uzeti u obzir i pri određivanju mjesta nastanka Pisme svetoga Jurja i njenog povezivanja sa Solinom.

7. SAŽETAK

Funkcionalna razdioba i rasprostranjenost glagoljske epigrafike jurjevskih crkvi

Donosi se pregled glagoljskih natpisa i grafita zabilježenih u jurjevskim crkvama i kapelicama. Propituje se odnos natpisa i grafita posebno u kontekstu najstarije glagoljske epigrafike te u kontekstu datacije spomenika. Povezivanje kulta svetoga Jurja s glagoljicom nalazimo i u Prvoj hrvatskoj pjesmarici, konkretno u Pismi svetoga Jurja, u kojoj se spominje Solin, no mjesto nastanka joj nije utvrđeno. Rasprostranjenost glagoljskih natpisa i grafita na jurjevskim crkvama može upućivati i na rasprostranjenost glagoljice općenito te time posredno i odgovoriti na pitanja oko mjesta nastanka najstarije hrvatske glagoljične pjesmarice.

Ključne riječi: *epigrafika, glagoljica, kult sv. Jurja, paleografija*

SUMMARY

Functional distribution and diffusion of glagolitic epigraphy of jurassic churches

The paper deals with glagolitic transcriptions and graphites registered at churches and chapels of St. George. Relation between inscriptions and graphites has been promptly examined particularly in context of the oldest glagolitic epigraphy as well as dating monument. Connection between the cult of St. George and glagolitic script has been traced back to the first croatian songbook, specifically in the poem of St. George, in which Solin is being mentioned. However, its place of origin remains unknown. Prevalance of glagolitic inscriptions and graphites on churches of St. George can answer some important questions about the origin of the oldest croatian glagolitic songbook.

Key words: *epigraphy, Glagolitic script, cult of st. St. George, paleography*

8. LITERATURA

Bifora. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7514> (pristupljeno 21. kolovoza 2019.)

Bistrović, Ž. 2017. *Kastavska slikarska škola: problemi geneze i stila*. Doktorska disertacija. Zadar. <https://repozitorij.unizd.hr/en/islandora/object/unizd%3A1825> (pristupljeno 21. kolovoza 2019.)

Čupković, G. 2013. Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita. *Fluminensia* 25/2: 123-141.

Edikula. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17060> (pristupljeno 21. kolovoza 2019.)

Fučić, B. 1982. *Glagoljska epigrafika. Kršćanska sadašnjost*. Zagreb

Fučić, B. 1982. *Glagoljski natpisi. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*. Zagreb

Kapitel. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30317> (pristupljeno 21. kolovoza 2019.)

Kapetanić, N., Žagar, M. 2001. Najjužniji hrvatski glagoljski natpis. Izvorni znanstveni članak. *Anali Dubrovnik*: 9-48. <https://hrcak.srce.hr/11749> (pristupljeno 27. kolovoza 2019.)

Kustodija. Hrvatski leksikon. <https://www.hrleksikon.info/definicija/kustodija.html> (pristupljeno 21. kolovoza 2019.)

Malić, D. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva. Zagreb

Žagar, M. 2013. *Uvod u glagoljsku paleografiju I*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb